

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 32:001.891.3]:316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.42.1>

СОЦІАЛЬНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ: ВИМІР КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

SOCIAL RESILIENCE: A DIMENSION OF CONCEPTUALIZATION

Котигоренко В.О.,*доктор політичних наук, професор,
завідувач відділу етнополітології**Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України*

У теорії пізнання під виміром концептуалізації розуміють дослідження процесу формування наукових понять та їх структури. Ця стаття – про генезис, теоретичне та прикладне значення терміна й поняття соціальної резильєнтності як складника теорії та практик функціонування соціальних систем, зокрема, про наявні у науковій літературі суперечливі твердження щодо походження терміна та його змістовного наповнення.

Стверджується, що перше задокументоване використання слова "резильєнтність" у науковому дискурсі датоване початком другої половини XVII ст. Відтоді він чимдалі ширше застосовувався в різних галузях технічних і природничих наук. У середині XX століття набув поширення в психології, згодом – у науці про довкілля. Концептуалізація соціальної резильєнтності почалася разом з початком XXI ст. у наукових виданнях, а згодом – у документах національних і наднаціональних інституцій. Результати цієї концептуалізації автор розглядає як розвиток теорії виклику-відповіді А. Тойнбі.

Серед викликів соціальним системам виокремлено ризики, загрози / небезпеки, соціальні стресори, шоки та інші збурення. Соціальну резильєнтність у її сучасному розумінні визначено як здатність соціальних систем передбачувати виклики та відповідати на них так, щоб запобігати своїй щодо них вразливості та крихкості, зберігати й посилювати власну життєздатність та функціональність, і для цього – у разі необхідності – адаптуватися до змін, змінюватися та змінювати свої параметри, тобто трансформуватися.

Ця дефініція максимально узагальнювальна. У разі її застосування до вивчення резильєнтності політичної, економічної та інших систем, зокрема культури або суспільства в цілому як системи систем, конкретні виміри їх резильєнтності істотно різнитимуться. Проте в усіх випадках концепція соціальної резильєнтності може застосовуватися й застосовується як продуктивна дослідницька парадигма і наукова основа розроблення дієвих стратегій і програм реагування соціальних систем на виклики та забезпечення їх сталого розвитку.

Важливо досліджувати впливи на соціальну резильєнтність турбулентності суспільної динаміки на глобальних, регіональних та національних рівнях, а також новітніх комунікаційних та інших технологій, зокрема, штучного інтелекту. Такі дослідження в Україні та про Україну мають фокусуватися на інструментах і механізмах забезпечення резильєнтності держави й суспільства та їх (під)систем в умовах російської агресії, повоєнного відновлення, оновлення й розвитку, а також на розробленні й апробуванні індикаторів такої резильєнтності.

Ключові слова: концептуалізація, соціальна резильєнтність, соціальні системи, виклики та відповіді, кризи, сталий розвиток.

In epistemology, a dimension of conceptualization refers to the study of how scientific concepts are elaborated and how their structure is shaped. This article explores the genesis, as well as the theoretical and applied significance, of the term and concept of social resilience as a component of both the theory and practice of social systems. It particularly addresses the contradictory assertions about origins of the term and its semantic found in academic literature.

The article asserts that the first documented use of the term resilience in scientific discourse dates back to the early second half of the seventeenth century. Since then, the term has been increasingly applied across various fields of engineering and the natural sciences. By the mid-twentieth century, it had gained recognition in psychology, and later in environmental studies. The conceptualization of social resilience began at the early twenty-first century, first in scholarly publications, and later in documents of national and transnational institutions. The results of this conceptualization are considered by the author as a further development of Toynbee's challenge and response theory.

Among the challenges to social systems are risks, threats/dangers, social stressors, shocks and other disturbances. Social resilience, in its current understanding, is defined as the capacity of social systems to anticipate challenges and to respond in ways that prevent vulnerability and fragility, preserve and strengthen viability and functionality, and – when necessary – to adapt to change, evolve, and reconfigure their structures; in other words, to transform.

This definition is intentionally broad. When applied to the study of resilience of political, economic, and other systems – including culture or society as a system of systems – the concrete dimensions of resilience may differ significantly. Nonetheless, in all cases, the concept of social resilience serves as a productive research paradigm

and provides a scientific foundation for developing effective strategies and programs to respond to challenges and promote the sustainable development of social systems.

It is essential to investigate how social resilience is affected by turbulence in social dynamics at global, regional, and national levels, as well as by new communication and other technologies, particularly artificial intelligence. Research in and about Ukraine should also focus on the tools and mechanisms that support the resilience of the state, society, and their (sub)systems in the context of Russian aggression, post-war recovery, renewal, and development – along with the design and validation of indicators that measure such resilience.

Key words: conceptualization, social resilience, social systems, challenges and responses, crises, sustainable development.

Постановка проблеми. «Немає нічого практичнішого, аніж хороша теорія». Першість у формулюванні цього твердження одні віддають австрійському математику й фізику-теоретику Л. Больцману, інші – німецько-американському психологу К. Левіну. Однак це аж ніяк не применшує, а збільшує значущість наведеного висновку, зокрема, коли йдеться про теоретичне і прикладне значення концепції соціальної резильєнтності як важливого складника теорії соціальних систем. Актуалізує насамперед тому, що понад п'ять десятиліть ця концепція використовується як інструмент наукового пізнання та соціальних практик, а простір її застосування чимдалі більше розширюється. Одночасно збільшується й варіативність дефініцій резильєнтності як соціального феномену. Причини цього різні: застосування терміна й поняття «резильєнтність» у різних галузях та щодо різних галузей наукового знання та людської життєдіяльності; неадаптивне «перенесення» дефініцій з однієї галузі до іншої; невдалий переклад національними мовами англійського «*resilience*» з відповідними наслідками щодо тлумачення істотності феномену, означеного питомим словом.

До українського наукового та практично-політичного дискурсу поняття «резильєнтність» увійшло порівняно недавно як у близькому до вихідного написанні й звучанні, так і – частіше та переважно – перекладеним як «стійкість». Вірогідно, саме цією недавністю пояснюється певна суперечливість трактування в українському науковому дискурсі генезису концепції соціальної резильєнтності, порівняно зі західним дискурсом, де цей генезис починався та досі є лідерським.

Мета і завдання статті – сприяти зняттю виявленої суперечливості та подати авторське бачення динаміки й результатів концептуалізації соціальної резильєнтності як складника теорії соціальних систем, акцентувати увагу на праксіологічній актуальності концепції. Джерельну базу дослідження становлять зарубіжні англомовні та українські наукові видання, а також документи іноземних і вітчизняних інституцій, політичні та управлінські практики яких базуються на наукових підходах, зокрема, орієнтуються на концепцію соціальної резильєнтності. У статті також використано фрагменти тексту доповіді автора на XV міжнародній науково-практичній конференції

«Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: людська суб'єктність vs штучний інтелект у миротворенні та повоєнному відновленні України» у квітні 2025 р. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою статті. В Україні таких небагато. Поміж них виділяється монографія О. Резнікової, підготовлена й видана в Національному інституті стратегічних досліджень [2]. Аналізуючи зарубіжні публікації на теми стійкості (як резильєнтності – *Авт.*), авторка доходить висновку, що у них «в узагальненому вигляді поняття "стійкість" характеризує реакцію об'єкта на певні зовнішні подразники, його здатність адаптуватися до їх впливів без значної втрати функціональності» [2, с. 21]. Надалі вона переосмислює це поняття з позицій його актуальності для визначення науково обґрунтованих концептуальних засад і способів забезпечення національної стійкості в сучасній Україні. Таку стійкість вона визначає як «здатність держави та суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження та характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стає функціонування, у т. ч. під час криз, швидко відновлюватися після криз до оптимального за визначених умов рівня рівноваги» [3, с. 35–36]. Це визначення суголосне з дефініцією затвердженої Указом Президента України Концепції національної системи стійкості [4].

Т. Бурлай простежила процес формування концепту резильєнтності в системі урядування Європейського Союзу [5]. Л. Лігоненко та В. Андрійчук за допомогою бібліометричного аналізу даних наукометричної бази SCOPUS з'ясували кількісні показники трендів наукової активності за ключовими словами «резильєнтність», «економічна резильєнтність», «організаційна резильєнтність» та «резильєнтність бізнесу». Зокрема, вони виявили стрімке зростання кількості наукових публікацій за запитом «резильєнтність» у період 1999–2023 рр. [6]. Цей тренд триває досі. Він власний динаміці публікаційної активності як зарубіжних, так і українських авторів.

У вітчизняному доробку переважають видання з питань резильєнтності (стійкості) цивілізаційної, національної та окремих галузей (сфер), життєдіяльності українського суспільства та держави. Зрозуміло, що в них віддається належне напрацюванням зарубіжних дослідників соціаль-

ної резильєнтності та українським колегам. Це, зокрема, публікації, авторами яких є В. Андрущенко, В. Геєць, Є. Божок, О. Куценко, Н. Лепська, І. Лещух, Е. Лібанова, С. Пирожков, Н. Хамітов, В. Явір [7–15] та інші.

Проте окремі дослідження містять суперечливі або неточні твердження. Генезис терміна та концепції соціальної резильєнтності одні автори пов'язують із розвитком медицини, інші – психології, фізики, матеріалознавства тощо, датують 1940-ми чи іншими роками, обмежують властивості резильєнтності опірною або адаптивною спроможністю її суб'єктів etc. Висловлюються небезпідставні застереження, що слово «стійкість», у разі його застосування як синоніма резильєнтності, не відображає всієї палітри значень автентичного терміну [10, с. 156]. Тож важливо внести ясність у ситуацію. На допомогу – дослідження науковців країн Заходу. Там аналітичний супровід процесу концептуалізації соціальної резильєнтності та кількісний аналіз видавничої активності на цю тему триває постійно. Серед авторів, чий публікації дають уявлення про відповідну динаміку, – J. M. Anderies, G. Andres, J. Bergström, P. Benczur, T. A. Börzel, F. S. Brand, G. Casiraghi, S. R. Carpenter, D. J. Davidson, E. Giovannini, C. Gote, C. S. Holling, K. Jax, K. Juraitė, V. Keck, A. Kinzig, R. Köuts-Klemm, A. Manca, P. Martin-Breen, T. Risse, R. Roller, P. Sakdapolrak, I. Scholtes, F. Schweitzer, E. Stollenwerk, C. Pursiainen, A. H. Qamar, S. Torpan, G. Vaccario, B. Walker, K. Wright, C. Zingg [16–28] та ін.

Виклад основного матеріалу. У першій його частині йдеться про походження терміна «соціальна резильєнтність». У другій – про концепцію соціальної резильєнтності як компонент теорії соціальних систем (*social system theory*) та її важливість для соціальних практик.

Частина 1. Етимологія терміна «соціальна резильєнтність». Резильєнтність (англ. *resilience*, італ. *resilienza*, франц. *résilience* нім. *widerstandsfähigkeit / resilienz*) як соціальний феномен існує стільки само, скільки існує людство. Чого не можна сказати про слово / слова на його означення, а також про концептуалізацію цього феномену та упровадження концепції соціальної резильєнтності в наукові практики та практики підготовки, ухвалення й реалізації тих чи інших важливих для суспільства рішень.

Уважається, що сучасне полісемантичне слово «резильєнтність» походить від латинських *resiliere* або/та *resilio* з буквальним значенням в англійській мові як відскік (*rebound*), віддача / відкат (*recoil*), дія «відскакування або повернення назад» (*rebounding or springing back*). Резильєнтність має також інші трактування, зокрема, пружність та еластичність (у сенсі здатності об'єкта відновлювати свою початкову форму після згинання, стис-

нення або іншої дії), життєздатність (*viability*), стійкість, опір, опірність, спротив, протидія (*resistance / robustness*).

Перше використання слова «*resilience*» в одному з його сучасних значень пов'язують із розвитком техніки та механіки, зокрема, як означення реперкусійного відскакування звуку (відлуння) – у праці 1659 р. Ф. Бекона. У 1807 р. Т. Юнг назвав цим словом міру пружності сталеві балки у формулі розрахунку, якої сили має бути удар, щоб балка зламалася. Так було започатковано дотеперішню традицію операціоналізації слова «резильєнтність» як означення інженерної стійкості – властивості матеріальних об'єктів відновлюватися до попереднього стану після того, як вони зазнали тих чи інших несприятливих зовнішніх впливів [29, pp. 13–15].

У виданій 1864 р. видавництвом Джона Кассела «Ілюстрованій історії Англії» авторства Джона Ф. Сміта і Вільяма Хауїтта слово «*resilience*» було вжито на означення соціально-психологічної сили шотландців у їх протиставленні з Англією – сили, яку вони виявили одночасно із силою стійкості / опору / протидії (*resistance*) [29, p. 15; 30].

Від середини 1900-х рр. психологи досліджують резильєнтність як здатність осіб і спільнот швидко оговтуватися від негараздів, стресів, нещастя тощо та відновлюватися й повертатися до нормального стану. Словник Американської психологічної асоціації резильєнтністю називає «процес і результат успішного пристосування до складного або непередбачуваного життєвого досвіду, особливо завдяки розумовій, емоційній і поведінковій гнучкості та пристосуванню до зовнішніх і внутрішніх вимог» (станом на час написання статті ця версія дефініції датована 19 квітня 2018 р.) [31].

На початку 1970-х рр. канадський учений К. Холлінг, дослідницька методологія якого поєднувала теорію систем з екологією, запропонував трактування резильєнтності, відмінне від усталеного в техніці та психології, поширивши його на екологію [32]. Останню він вивчав як динамічну складну систему, що постійно зазнає зовнішніх впливів, ускладнень (*perturbations*) і потрясінь (*disturbances*). Тому стабільність (*constancy / stability*) для неї менш важлива, аніж збереження сталості (*persistence*) внутрішніх зв'язків, які визначають резильєнтність екологічної системи в сенсі її здатності поглинати (*to absorb*) збурення, адаптуватися до них і не припиняти виконувати властиві їй функції.

За К. Холлінгом, оцінювання поведінки екологічних систем з позицій стабільності та резильєнтності визначає відмінності підходів до управління цими системами. *Концепт стабільності орієнтує на передбачуваність і рівновагу; однак остання може бути втрачена внаслідок якоїсь неочікуваної події. Тим часом резильєнтність базується на*

усвідомленні неминучості непередбачуваного та розвиткові спроможності адаптуватися до змін, які можуть колись настати й настануть. А це потребує управлінського підходу, орієнтованого не на стабільність і стійкість / опірність (*resistance*) до пертурбацій, а на усвідомлення й урахування вірогідності змін та формування спроможності реагувати на них.

Досліджуючи потенціал природних систем, екологи переконувалися, що резильєнтність цих систем часто слабнула внаслідок впливу на них діяльності людини [33, pp. 57–85]. Водночас вони спостерігали залежність стану і якості життя соціальних груп від змін довкілля та його ресурсів, важливих для життєдіяльності цих груп. Це давало їм підставити ставити питання про взаємозалежність резильєнтності екологічної та соціальної систем [34].

Екологи також стали ініціаторами введення у науковий простір та управлінські й інші суспільні практики поняття «соціальна резильєнтність» (*social resilience*). Одне з перших, а найвірогідніше, перше його визначення належить британському економісту-екологу В. Адгеру (2000 р.) [35].

Певний час застосування концепції резильєнтності стосовно соціальних явищ і процесів частина вчених у галузях природничих і соціальних наук вважали й називали неадекватним і таким, що може призвести до «повторної появи природного (*natural*) детермінізму» [36, pp. 5–6]. Проте поступово «крига несприйняття» скресла. Дослідження соціальної резильєнтності оформилися в окремий напрям наук про суспільство, а здобуті результати упроваджувалися в соціальні практики [5]. Наукове осмислення цих практик формувало емпіричне знання, завдяки якому концепція соціальної резильєнтності розвивалася, універсалізувалася й водночас набувала певної полісемантичності, залежно від того, якої сфери суспільних відносин вона стосувалася й до вивчення якої застосовувалася.

Частина 2. Концепція соціальної резильєнтності в теорії соціальних систем та її прикладне значення. У процесі вивчення так концептуалізації сутнісних ознак феномена соціальної резильєнтності дослідники шукали відповіді на три запитання: 1) *резильєнтність чия?* 2) *стосовного чого/кого?* 3) *у чому вона полягає або, інакше кажучи, якими є її атрибути – властивості?* Узагальнені відповіді на ці запитання такі.

1. Соціальна резильєнтність є (або не є) феноменом / атрибутом функціонування соціальних систем. Соціальними системами зазвичай називають структуровані мережі взаємозв'язків і ролей соціальних суб'єктів – осіб, груп осіб, спільнот та інституцій – формалізованих (визначених правом) і неформалізованих (неузаконених) організацій /

установ, а також правил, звичок, звичаїв, релігійних, моральних та інших цінностей і норм поведінки суб'єктів у певному середовищі чи суспільстві в цілому.

Відповідно, раніш згадуваний піонер концептуалізації соціальної резильєнтності В. Адгер визначав її як «спроможність груп або спільнот справлятися зі зовнішніми стресами та збуреннями внаслідок соціальних, політичних та екологічних змін» адаптивною поведінкою, подібною до тієї, що її виявляють екологічні системи. Зв'язок між екологічною та соціальною резильєнтністю він характеризував як залежності й взаємовпливи природного середовища та інституцій у їх найширшому розумінні – як способів соціалізованої поведінки людей, а також як формалізованих структур (установ) урядування (*governance*) і права (*law*). Згідно з його концепцією резильєнтність інституцій ґрунтується на їх історичній еволюції та інклюзивності або ексклюзивності, а отже, на тому, наскільки ефективно вони «змащують колеса суспільства» (*how effective they are in oiling the wheels of society*) [35, pp. 350–351] – тобто, допомагають суспільству рухатися, розвиватися.

Кожна соціальна система, починаючи з відносин між двома особами, є частиною більшої системи. Людське суспільство є системою (під систем (економічної, політичної, культурної та інших). Резильєнтність цієї мегасистеми – резильєнтність суспільства – англійською називають терміном-словосполученням "*societal resilience*".

2. Будь-яка соціальна система є утворенням, яке перманентно зазнає різної тривалості та інтенсивності впливів середовища, в якому існує, від систем, з якими взаємодіє, та інших чинників, зокрема внутрішніх. В аспекті ролі зовнішніх впливів на систему концепцію резильєнтності можна розглядати як розвиток концепції «виклику – відповіді» (*challenge and response*) А. Тойнбі. Згідно з останньою, «упродовж свого життя суспільство стикається з низкою проблем» і «постання кожної проблеми є викликом, який треба пройти через випробування» [37, р. 83]. «Викликами» Тойнбі називав події та інші фактори (переважно, непередбачувані / несподівані), які загрожують традиційним способам господарювання та інших видам життєдіяльності суспільства / цивілізації: кліматичні зміни, технологічні трансформації (наприклад, промислова революція), війни та ін.

Відповіді на виклики можуть варіюватися від бездіяльності до запровадження істотних змін в умовах життя людей. Такі зміни, зазвичай, стають результатом ініціатив «творчої меншості» та її зусиль з мобілізації «нетворчої маси» (*uncreative mass*) до необхідних дій. Бездіяльність загрожуватиме виживанню суспільства / цивілізації та може спри-

чинити його загибель. У разі ж, коли виклик стає стимулом до змін, він відкриває простір можливостей. Суспільство, що змінюється, здатне набути нових якостей і процвітати. При цьому *будь-яка відповідь є ризиком*, оскільки може призвести як до успіху, так і до невдачі. Адже результат стає відомим лише з плином часу [37, pp. 81–102].

3. Які атрибути соціальних систем роблять їх резильєнтними?

Аналіз названих у тексті статті та інших працях західних та українських учених, які започаткували концептуалізацію соціальної резильєнтності та продовжують відповідні теоретико-методологічні дослідження, спираючись на результати наукового осмислення досвіду функціонування соціальних систем, дає підстави висновувати, що більшість цих учених відносить до резильєнтних системи, наділені щонайменше п'ятьма атрибутивними *спроможностями / здатностями* (*capacity / ability*) відповідати на виклики (див. Рис. 1).

За аналогією з екологічними системами та підходами А. Тойнбі, викликами соціальним системам часто називають проблеми, що виникають у зовнішніх щодо систем середовищах. Однак такі проблеми можуть мати також внутрішнє походження, як, наприклад, напруги та конфлікти, спричинювані відмінностями політичних, економічних та інших інтересів, релігійних, етнокультурних та інших цінностей і переваг людей, їх груп і спільнот як соціальних акторів.

Серед викликів виокремлюють, зокрема, такі: *ризик* (*risk*) як імовірності та причини небажаних подій або власне небажані події, що можуть відбутися або не відбутися; *загрози / небезпеки* (*threat / danger / hazard*) як наявність чогось, що може спричинити лихо, шкоду, катастрофу тощо; *соціальні стресори* (*social stressor*) – тривалі в часі негативні події, ситуації та ін. чинники, які ство-

рюють напругу в соціальній системі внаслідок усвідомлення та/або відчуття її суб'єктами, що вони не мають достатніх можливостей і ресурсів для швидкого розв'язання спричинених цими чинниками проблем, включно з проблемами внутрішньо- та міжсуб'єктних відносин; *шоки / потрясіння / заворушення* (*shock / disturbance / disruption*) – раптові внутрішні та/або зовнішні щодо системи події та ситуації, які порушують її збалансоване функціонування, структуру та виконання нею її функцій – тобто, продукують кризи.

То ж якими саме є атрибутивні спроможності резильєнтної соціальної системи?

Перша і друга. Хай би як несподівано поставали виклики, система та її суб'єкти (одиниці), передовсім інституції соціального управління – установи центральної, регіональних та місцевих влад і громадянського суспільства, громади та інші спільноти – мають опікуватися тим і готуватися до того, щоб *передбачувати* (*envisage / anticipate*) ризики, ймовірні загрози, стреси і шоки та розробляти й утілювати проекти та стратегії заходів, які дозволяли б цим викликам *запобігати* (*avert / prevent*). Посутньо реалізація цих спроможностей тотожна управлінню ризиками. Це потребує, зокрема, самонавчання й навчання суб'єктів, які ухвалюють рішення та організують їх виконання на основі вивчення досвіду розв'язання проблем, які поставали в минулому, моніторингу та наукового аналізу поточної соціальної динаміки, прогнозування вірогідних викликів цієї динаміки, моделювання варіантів відповідей на них та підготовку людей, їх груп, спільнот та організацій до вчинення необхідних дій. Одна з актуальних для українських досліджень і соціальних практик концептуалізацій цього виду резильєнтних спроможностей виконана за результатами вивчення досвіду Ізраїлю

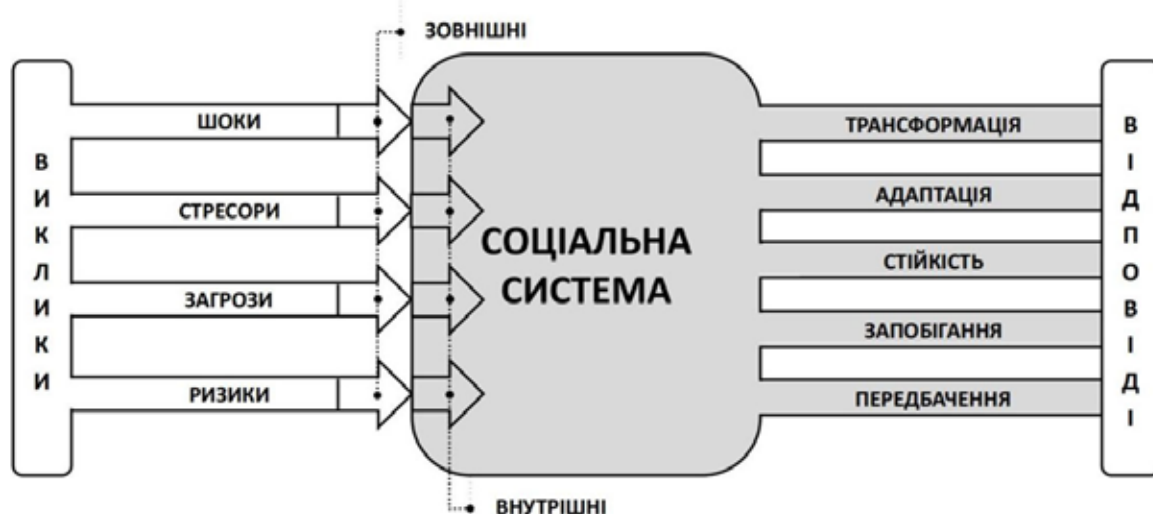

Рис. 1. Соціальна резильєнтність

Джерело: розроблено автором

та ізраїльського суспільства, які впродовж майже дев'яноста років функціонують і розвиваються в умовах постійних ризиків і загроз воєнного конфлікту [38, pp. 301–311].

До цього ряду спроможностей, мабуть, можна також віднести запропоновану українськими науковцями – «*випередження загроз*» [13–15]. Ґрунтовне розроблення відповідного поняття та його інтеграція в західний науковий дискурс ще попереду.

Третя спроможність. Якщо проекти й стратегії передбачення та запобігання загрозам, стресорам і шокам не дали бажаного результату, важливо, аби система та її суб'єкти (люди, спільноти, інституції) були здатні виявляти *опірність* (*resistance*) та *стійкість* (*stability / robustness*), достатні, щоб розв'язати чи усунути виниклу проблему та підтримувати свою функціональність, використовуючи наявні організаційні, політичні, правові, економічні та інші ресурси і так протистояти (*coping capacity*) викликам та/або поглинати їх (*absorbive capacity*). Цим видам спроможності системи відповідати на виклики найбільше пасує українськомовне слово «*стійкість*», яким називають "здатність об'єкта, системи, виведеної зі стійкого стану, самостійно повертатися у цей стан [39, с. 1393], тобто, «відскочити або повернутися назад» до попереднього стану. Зазвичай цей вид спроможностей виявляється ефективним у разі викликів низької інтенсивності. Соціальні системи, виведені з рівноваги внаслідок шоків чи інших потужних збурень, ніколи не повертаються у попередній стан. Їхня нова рівноважність завжди відрізняється від дошокової.

Окрім того, резильєнтність у сенсі *стійкості* може бути як позитивним, так і негативним атрибутом соціальної системи. Останнє стосується випадків, коли система функціонує згідно з усталеними формалізованими та неформалізованими правилами, які, попри будь-які виклики, знову й знову відтворюють ті самі правила та спричинювані ними негативні явища всередині цієї системи та в пов'язаних з нею інших системах. Таким випадком є стійкість чинної в Україні *президент-центричної системи державного урядування*.

Текст Основного закону країни не відносить інституцію Президента України до жодної з гілок влади. При цьому він наділяє главу держави гібридом (помісся) повноважень, які, згідно з демократичними стандартами, мають належати відповідно й виключно її законодавчій, виконавчій та судовій владам, а також уповноважує Президента бути гарантом цієї системи. Незалежно від того, хто обіймає відповідну посаду, система формує інституційне середовище, яке заохочує авторитарні практики урядування, тісні зв'язки влади й великого (олігархічного) бізнесу та інші нега-

тивні явища [40]. У таких системах "інституції не обов'язково... створюються, щоб бути соціально ефективними; скоріше вони, або принаймні формальні правила, створюються, щоб служити інтересам тих, хто має можливість створювати нові правила" [41]. Звідси одні з найгірших у світі середньорічні показники динаміки реального ВВП України та його величини в розрахунку на душу населення, неприпустимо велика частка тіньового сектору, масштабна корупція, ослаблення науково-технічного потенціалу, низька інноваційність та ін. [42].

Четверта спроможність. Опірність і стійкість соціальної системи зазвичай не можуть забезпечити їй (системі) ефективну функціональність у ситуації збурень, стресорів чи шоків більшої інтенсивності, масштабності та тривалості. У таких випадках система має бути достатньо гнучкою (*flexible*), щоб пристосовуватися до змін. Цей вид спроможностей називають *адаптивністю* (*adaptability*).

П'ята спроможність. Якщо з'ясовується, що пристосувальні зміни неефективні, суб'єкти резильєнтної системи мають формувати, розвивати й реалізувати спроможність до її якісного реформування – *трансформації* (*transformative capacity*). Часто можна чути й читати, що в ситуації повномасштабної збройної агресії національна економіка демонструє надзвичайну стійкість. Щоб визнати обмеженість таких тверджень, достатньо звернутися до наукових досліджень, які доводять, що ключові чинники української економічної стійкості (резильєнтності) пов'язані з колосальною гуманітарною, фінансовою та військовою (озброєння та техніка) підтримкою, яку надають країни-партнери зі Заходу, що країна й надалі потребуватиме такої підтримки для економічного відновлення, «щоб із часом перейти до опори на власні сили» [43, pp. 23, 31] – тобто, стати резильєнтною в усій повноті цього поняття. На теперішній імперативності реформування економічної та інших соціальних (під)систем України наполягають українські науковці [8, 12, 44–46], бізнес, громадянське суспільство, а також Європейський союз, куди Україна прагне інтегруватися.

Атрибутами систем, нездатних резильєнтно відповідати на виклики, стають вразливість (*vulnerability*) [47–48] і крихкість (*fragility*) [49]. Названі два поняття є важливими складниками концепції соціальної резильєнтності. Вони унаочнюють актуальність і пізнавальну та прикладну значущість цієї концепції, особливо в ситуаціях, коли виклики – не надто відчутні, але тривалі в часі проблеми (*slow burns*) та/або раптові шоки (як-от російська агресія) – спричиняють кризи окремих соціальних (під)систем чи суспільства загалом.

Показовою в цьому сенсі є історія пов'язаних з діяльністю ООН документів про цілі сталого розвитку (*sustainable development*). Перший такий документ – «Наше спільне майбутнє» (*"Our Common Future"*) – був підготовлений створеною під егідою ООН Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку й опублікований у 1987 р. То був час, коли з'явилися перші ознаки завершення «холодної війни». Світова економіка демонструвала відносно стабільну динаміку. У 1992 р. Ф. Фукуяма опублікував свою знамениту книгу про кінець історії (*"The End of History and the Last Man"*). Вона стала квінтесенцією тогочасних ілюзій про всесвітній триумф ліберальних демократій і цінностей та вільноринкового капіталізму та про стабільні перспективи майбутнього. Однак наступні екологічні, фінансові, економічні та інші виклики й спричинені ними кризи спонукали до переосмислення парадигми. У «Порядку денному сталого розвитку на період до 2030 року», прийнятому державами-членами ООН у 2015 р., резильєнтність посіла місце доктрини, дотримання якої було визнане необхідною умовою досягнення 17 цілей цього «Порядку».

Висновки. Отже, перший підтверджений випадок упровадження терміна і поняття резильєнтності у науковий дискурс датований початком другої половини XVII століття. Відтоді він чимдалі ширше застосовувався в різних галузях технічних і природничих наук. У середині XX століття набув поширення в психології, затим – науці про довкілля. Концептуалізація резильєнтності як атрибута соціальних систем розпочалася разом з настанням XXI століття.

За результатами аналітико-синтетичного дослідження результатів цієї концептуалізації, *соціальну резильєнтність можна визначити як здатність соціальної системи передбачувати виклики та відповідати на них так, щоб запобігати своїй щодо них вразливості та крихкості, зберігати й посилювати власну життєздатність та функціональність, і для цього – у разі необхідності – адаптуватися до змін, змінюватися та змінювати свої параметри, тобто, трансформуватися.*

Ця дефініція максимально узагальнювальна. Універсальні параметри соціальної резильєнтності матимуть різне змістовне наповнення залежно від особливостей системи та викликів, на які вона муситиме відповідати. Виміри резильєнтності у політиці (політична резильєнтність) відрізнятимуться від її вимірів в економіці (економічна резильєнтність) або культурі (резильєнт-

ність культури). Резильєнтність (під)систем, які утворюють три названі та інші великі соціальні системи, також буде специфічною. Відповідні відмінності легко простежити за публікаціями, названими у цій статті. Проте в усіх конкретних випадках концепція соціальної резильєнтності має потенціал слугувати однією з теоретико-методологічних основ дослідження динаміки соціальних систем, а також суспільств у цілому (соцієтальна резильєнтність). Ця концепція також важлива для розроблення дієвих стратегій і програм реагування на виклики.

На певному відтинку часу якійсь соціальній чи соцієтальній системі (суспільству) для рівноважного й сталого розвитку достатньо бути опірною – тобто, стійкою (робастною) щодо наявних і очікуваних викликів з оперттям на чинні інституції-правила та інституції-організації / установи [50]. Тоді як інша постане перед необхідністю адаптувати свої параметри до змін, що можуть загрожувати та/або загрожують сталості її динаміки. Ще інша система для запобігання викликам або подолання їх та пов'язаних з ними криз муситиме реалізовувати трансформаційну спроможність чи комбінуватиме її з іншими спроможностями, щоб ефективно функціонувати надалі.

Турбулентність сучасної суспільної динаміки на глобальному, регіональних і національних рівнях актуалізує запит на теоретичне осмислення та на прикладні дослідження соціальної резильєнтності в аспекті пошуку відповідей на продукovanі цією турбулентністю виклики. Серед них – впливи на суспільство та його (під)системи новітніх комунікаційних та інших технологій, зокрема, штучного інтелекту. Пріоритетними напрямками таких досліджень в Україні та щодо України видаються імперативи, інструменти та механізми забезпечення резильєнтності держави й суспільства та їх (під)систем в умовах російської агресії, повоєнного відновлення, оновлення й розвитку, а також розроблення та апробування індикаторів такої резильєнтності.

Стосовно ж коректності чи некоректності застосування слова «стійкість» як синоніма резильєнтності в політичних, економічних, культурологічних, безпекових та інших соціальних дослідженнях, головне, щоб у разі такого застосування змістовне наповнення українськомовного аналогу відповідало повноті значень оригінальних *"social resilience"* та *"societal resilience"*. Тут конструктивніше домовлятися про поняття, а не сперечатися про терміни (слова) на їх означення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Котигоренко В. Феномен соціальної резильєнтності. Виклики штучного інтелекту: український кейс. XV Міжнародна науково-практична конференція "Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: людська суб'єктність vs штучний інтелект у миротворенні та повоєнному відновленні України". 25 квітня 2025 року, м. Запоріжжя. Запорізький національний університет.
2. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/monohrafiyi/natsionalna-stiykist-v-umovakh-minlyvoho-bezpekovoho-seredovyscha>
3. Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Проблема термінологічної невизначеності у сфері розбудови національної стійкості: аналіт. зап. Київ: НІСД, 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/az-7-gloss-060121_5.pdf
4. Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>
5. Бурлай Т. В. Резильєнтність як сучасний концепт у системі урядування Євросоюзу. Фінансові інструменти сталого розвитку держави в умовах системної економічної трансформації: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (14 червня 2023 р., м. Хмельницький – м. Херсон). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2023. С. 248–253.
6. Лігоненко Л. О., Андрійчук В. А. Резильєнтність в економічному контексті: аналіз світових трендів та перспективи наукових досліджень. *Стратегія економічного розвитку України*. 2023. Вип. 52. URL: sedu.kneu.edu.ua/article/view/285851/279919
7. Андрущенко В. П. Інноваційний підхід до національної стійкості України: стратегія випередження загроз: Рецензія на Національну доповідь "Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз". *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 10. С. 76–79. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.076>
8. Геєць В. М., Бурлай Т. В., Близнюк В. В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 5–43. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.03>
9. Kutsenko O. Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 2025. Vol. 38. No. 1. P. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177>
10. Лепська Н. В. Резильєнтність як динамічна характеристика держави в умовах сучасних геополітичних процесів. *Політикус*. 2024. Вип. 2. С. 154–159. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-2.23>
11. Лещух І. В. Еволюція теоретичних підходів до дослідження соціально-економічної резильєнтності країни та регіонів в умовах нестабільності. *Економіка та суспільство*. Електронний журнал. 2024. Вип. 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-50>
12. Лібанова Е. Резильєнтність соціоекономічної системи України до шоків, спричинених війною: специфіка формування і реагування. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 4(58). С. 3–23. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.003>
13. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
14. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 8. С. 74–82. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>
15. Явір В. А. Формування етнонаціональної стійкості в умовах російсько-української війни. *Політикус*. 2022. № 1. С. 201–205. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.32>
16. Walker B., Holling C. S., Carpenter S. R., Kinzig, A. Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*. 2004. Vol. 9. No. 2. Art. 5. URL: www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5
17. Davidson, D. J. The Applicability of the Concept of Resilience to Social Systems: Some Sources of Optimism and Nagging Doubts. *Society & Natural Resources*, 23(12), 2010, 1135–1149. DOI: <https://doi.org/10.1080/08941921003652940>
18. Brand F. S., Jax K. Focusing the meaning(s) of resilience: resilience as a descriptive concept and a boundary object. *Ecology and Society*. 2007. Vol. 12. No. 1. Art. 23. URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol12/iss1/art23/>
19. Martin-Breen P., Anderies J. M. Resilience: A Literature Review. Bellagio Initiative, Brighton: IDS, 2011. URL: https://opendocs.ids.ac.uk/articles/report/Resilience_A_Literature_Review/26441968
20. Keck M., Sakdapolrak P. What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*. 2013. No. 67(1). P. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02>

21. Manca A., Benczur P., Giovannini E. Building a Scientific Narrative Towards a More Resilient EU Society Part 1: a Conceptual Framework. EUR 28548 EN. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC106265>
22. Bergström J. An archaeology of societal resilience. *Safety Science*. 2018. Vol. 110. Part C. P. 31–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2017.09.013>
23. Stollenwerk E., Börzel T. A., Risse T. Theorizing resilience-building in the EU's neighborhood: introduction to the special issue. *Democratization*. 2021. No. 28(7). P. 1219–1238. DOI: <https://doi.org/10.1080/13510347.2021.1957839>
24. Wright K. Community resilience: a critical approach. London: Routledge, 2021. 198 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429448188>
25. Schweitzer F., Andres G., Casiraghi G., Gote C., Roller R., Scholtes I., Vaccario G., Zingg C. Modeling social resilience: Questions, answers, open problems. *Advances in Complex Systems*. 2022. No. 25(8). DOI: <https://doi.org/10.1142/S021952592250014X>
26. Qamar A. H. Social Resilience: A Critical Synopsis of Existing Definitions. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*. 2024. No. 15(1). P. 129–147. DOI: <https://doi.org/10.14267/CJSSP.2024.1.6>
27. Juraitė K., Iarovy D., Torpan S., Kõuts-Klemm R. Conceptual and methodological approaches in societal resilience research. BECID, 2024. URL: https://becid.eu/wp-content/uploads/2024/01/D3.1_Conceptual_and_Methodological_Approaches_in_Societal_Resilience_Research.pdf
28. Pursiainen C. Societal resilience as an interdisciplinary research programme? Perspectives and challenges. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 2025. Vol. 123, 105481. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2025.105481>
29. Rogers P. The Etymology and Genealogy of a Contested Concept. *The Routledge Handbook of International Resilience*. Edited by David Chandler and Jon Coaffee, Abingdon, UK: Routledge, 2017.
30. Smith J. F., Howitt W. John Cassell's Illustrated History of England: The Text, to the Reign of Edward I. London: Cassell, Petter, & Galpin, [1857]–1864. 628 p. URL: <https://archive.org/details/johncassellsillu04smituoft>
31. Resilience. *APA Dictionary of Psychology*. Updated on 04/19/2018. URL: <https://dictionary.apa.org/resilience>
32. Holling C. S. Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973. No. 4. P. 1–23. URL: <https://www.jstor.org/stable/2096802>
33. Holling C. S., Sanderson, S. Dynamics of (dis)harmony in ecological and social systems. *Rights to nature*. Hanna S. S., Folke C., Mäler K. G. Editors. Washington DC: Island Press, 1996. P. 57–85.
34. Norgaard R. B. Development betrayed: the end of progress and a coevolutionary revisioning of the future. London: Routledge, 1994. 296 p.
35. Adger W. N. Social and ecological resilience – are they related? *Progress in Human Geography*. 2000. No. 24(3). P. 347–364. DOI: <https://doi.org/10.1191/030913200701540465>
36. Keck M., Sakdapolrak P. What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*. 2013. No. 67(1). P. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02>
37. Toynbee A. J. A Study of History. Published by Dell Publishing Co., fourth printing, 1974.
38. Elran, M. (2017). Societal Resilience: From Theory to Policy and Practice. In: Linkov, I., Palma-Oliveira, J. (eds) *Resilience and Risk. NATO Science for Peace and Security Series C: Environmental Security*. Springer, Dordrecht. P. 301–311. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1123-2_10
39. Стійкість. *Великий тлумачний словник української мови*. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. С. 1393.
40. Котигоренко В. О. Проблема гібридності і необхідність дегібридизації політичної влади в Україні. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. № 76. С. 80–95. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001066969>
41. North D. C. Economic Performance through Time. Lecture to the memory of Alfred Nobel, December 9, 1993. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1993/north/lecture/>
42. Libanova E. M., Kotygorenko V. O. Building a Resilient Economy in Ukraine: Unlocking the Potential of the Governance System. *Science and Innovation*. 2025. No. 21(3). P. 3–15. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine21.03.003>
43. Grytsenko A. A., Bilorus O. G., Burlay T. V., Podliesna V. G., Borzenko O. O. Ukraine's Economy: Resilience Under War and Challenges for Post-War Recovery. *Science and Innovation*. 2024. No. 20(5). P. 16–34. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine20.05.016>
44. Кизим М., Хаустова В., Ягольницький О. Оцінка та напрями підвищення резильєнтності українського суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 58(4). С. 24–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.024>
45. Гладун О., Курило І., Шушпанов Д., Аксьонова С., Позняк О. Концептуальні засади дослідження демографічної резильєнтності українського суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 58(4). С. 45–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.045>

46. Романюк С. Полісуб'єктне управління в умовах формування резильєнтного суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 58(4). С. 95–112. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.095>
47. Putting People First: Practice, Challenges and Innovation in Characterizing and Mapping Social Groups Introduction to Social Vulnerability. UNDP. URL: <https://ru.scribd.com/document/496797977/Intro-to-social-vulnerability>
48. Whittle R., Medd W., Deeming H., Kashefi E., Mort M., Twigger Ross C., Walker G., Watson N. After the Rain – learning the lessons from flood recovery in Hull, final project report for "Flood, Vulnerability and Urban Resilience: a real-time study of local recovery following the floods of June 2007 in Hull", Lancaster University, Lancaster UK, 2010. URL: <https://www.lancaster.ac.uk/lec/sites/cswm/hullfloodsproject/AFTERTHERAINFINALREPORT.pdf>
49. Hausner J., Możdżeń M., Oramus M. Fragility of Social and Economic Systems and the Role of "Modality". *Journal of Economic Issues*. 2021. No. 55(4). P. 1118–1138. DOI: <https://doi.org/10.1080/00213624.2021.1994790>
50. Котигоренко В. Поняття "інституції" як інструмент соціальних досліджень і соціальних практик. Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції "Соціальне прогнозування та проєктування майбутнього країни в умовах глобальних ризиків та невизначеностей" (26 квітня 2024 року, м. Запоріжжя) / І. О. Кудінов (гол. ред.), М. А. Лепський (наук. ред.). Запоріжжя: ЦНСД, 2024. С. 11–17. URL: <https://socforecast.org.ua/wp-content/uploads/socforecast2024.pdf>

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.08.25.
Дата публікації: 30.09.2025